

Isabell Diekmann

Tercüme: Ezgi Nisli

İslam düşmanlığı, Müslüman düşmanlığı ve Müslüman karşıtı ırkçılık

Kavramsallaştırmaya yönelik farklılaştırıcı
ve bütünleştirici yaklaşımlar

Özet: Bu makale, Müslümanlara ve İslam’a karşı önyargı ve ayrımcılıkla ilgili farklı terim ve kavramlara odaklanmaktadır. Bu bölümdeki farklılaştırma öncelikle bu düşmanlığın farklı muhataplarıyla ilgilidir. Buradaki soru, İslam dinine yönelik düşmanca tutumların, Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlarla ne ölçüde aynı olduğudur. Aynı zamanda bu makale, bireysel tutum olarak İslam/Müslüman düşmanlığının ve yapısal bir özellik olarak Müslüman karşıtı ırkçılığın farklı düzeylerde konumlandığı konusunda farkındalık yaratır. Makale iki araştırma geleneğinin (ırkçılık ve önyargı araştırmaları) farklı paradigmalarını göstermekte, fakat aynı zamanda bireysel ve yapısal düzeyler yoğun bir şekilde iç içe geçtiği için kavramların bütünleştirici bir şekilde anlaşılmasını savunmaktadır. Çalışma, İslam/Müslüman düşmanlığı ve Müslüman karşıtı ırkçılıkla mücadeleye yönelik teorik, metodolojik ve özellikle pratik çıkarımların geniş bir tartışmasıyla sonuçlanır.

Anahtar Kelimeler: İslam düşmanlığı, Müslüman düşmanlığı, Müslüman karşıtı ırkçılık, Önyargı, Ayrımcılık, Din, Birey, Yapı

Giriş: Kavramsal Zorluklar

İslam düşmanlığı, Müslüman düşmanlığı ve Müslüman karşıtı ırkçılık, en geç 11 Eylül 2001'den bu yana giderek artan bir şekilde sosyal bilim araştırmalarının bir parçası haline gelmiştir. Bu araştırmalar, Almanya'da İslam ve Müslüman düşmanlığı ile Müslüman karşıtı ırkçılığın hâlâ büyük sorunlar teşkil ettiğini göstermektedir. Bu durum, Müslüman olmayanların egemen olduğu toplumda Müslümanlara ve İslam'a karşı yaygın önyargılarda (Zick 2021; Diekmann & Janzen 2024), iş piyasası gibi toplumun birçok alanında Müslümanlara karşı ayrımcılıkta (Fernández Reino et al. 2022; Weichselbaumer 2020) ve ne yazık ki sıklıkla Müslümanlara ve camiler gibi İslami kurumlara yönelik şiddet eylemlerinde kendini göstermektedir. Almanya'daki Müslümanların ötekileştirme ve ayrımcılığa maruz kaldığı yadsınamaz. Toplumsal katılım üzerine müzakere süreçleri, siyasi düzeyde Müslümanların ve İslam'ın Almanya'ya ait olup olmadığına dair tartışmalar, cami inşaatları, ezan okunması, başörtüsü yasakları, İslami din derslerinin müfredata dahil edilmesi gibi konularla kendini göstermektedir. Bu olguya ilişkin araştırmalar, İslam ve Müslüman karşıtı tutumların özellikle Doğu Almanlar, yaşlılar veya düşük eğitimli insanlar gibi belirli demografik gruplarda daha belirgin olduğunu (Zick 2021), ancak genel olarak toplumun geneli için bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir. İslam ve Müslüman karşıtı tutumlar, örneğin gençler ve genç yetişkinler arasında da görülebilmektedir (Janzen & Ahrens 2022).

Bununla birlikte, bu olgu genellikle farklılaştırılmamış bir şekilde ele alınmakta ve bu da nihayetinde terminolojik düzeyde kendini göstermektedir: Günümüzde, bu olgu alanında çok sayıda farklı terim (az ya da çok güçlü bir şekilde) kendini kabul ettirmiştir. Almanca konuşulan söylemde bunlar arasında İslam düşmanlığı, İslam(o)fobi, Müslüman düşmanlığı, Müslüman karşıtlığı veya Müslüman karşıtı ırkçılık gibi terimler yer almaktadır. Bu olgu alanındaki terimler yığını örneğinde iki belirsizlik açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bir yandan, düşmanlığa maruz kalan muhataplar terimsel ve kavramsal düzeyde karıştırılmaktadır. Örneğin, Müslümanlara ve İslam'a yönelik düşmanlık genellikle İslamofobi şemsiye terimi altında tartışılmaktadır ki bu terim hem dilsel olarak İslam'a odaklanması hem de patolojikleştirici doğası nedeniyle yetersizdir¹. Tıpkı Bleich'in İslamofobi'yi "indiscriminate negative

1 Bu makalede İslam düşmanlığı ve Müslüman düşmanlığından bahsediyorum, çünkü bu terimler bir yandan yaygın olarak kullanılırken diğer yandan da bu makalenin konusu olan farklı hedef gruplarını doğru vurgulamakta ve karşılaştırmaktadır.

attitudes or emotions directed at Islam or Muslims” (Bleich 2011: 1582)² olarak tanımlamasında olduğu gibi, iki olguyu tek bir tanım altında toplamak kafa karışıklığına ve bulanıklığa yol açmaktadır. Runnymede Vakfı’nın 1997’deki İslamofobi tanımı da İslam ve Müslümanları düşmanlık ve ayrımcılığın hedefi olarak birbiriyle karıştırmaktadır:

„[t]he term Islamophobia refers to unfounded hostility towards Islam. It refers also to the practical consequences of such hostility in unfair discrimination against Muslim individuals and communities, and to the exclusion of Muslims from mainstream political and social affairs.” (Conway 1997: 4).³

Hem kamusal hem de akademik söylemde gerçekten belirli bir dine mensup olan veya öyle olduğu düşünülen insanlara (bu örnekte: Müslümanlara) yönelik tutum ile söz konusu dinin kendisine (bu örnekte: İslam’a) yönelik tutumlar arasında net bir ayırım yapılmamaktadır. Dolayısıyla soracağımız soru, *İslam düşmanlığı* yani İslam dinine yönelik düşmanca olan tutumlar ile Müslümanlara veya Müslüman olarak algılananlara yönelik düşmanca tutumlar yani *Müslüman düşmanlığı* arasında ampirik bir fark olup olmadığıdır.

Öte yandan, Müslüman karşıtı ırkçılık kavramıyla bağlantılı olarak kavramsal belirsizlik ve farklı araştırma gelenekleri tespit edilebilmektedir. Yukarıda bahsedilen diğer terim ve kavramlar, Bleich’in (2011) tanımında da açıkça belirtildiği üzere, daha çok bireysel tutum düzeyinde yer almakta ve dolayısıyla bilimsel olarak önyargı araştırmaları geleneği içinde bulunmaktadır. Bu durum, yeni tanımlanan çatışma noktalarını terminolojik düzeyde daha detaylı tasvir edebilmek için, İslamofobi gibi terimlerin zenofobi gibi terimlerin türevlerinden ortaya çıktığını göstermektedir (Leibold & Kühnel 2003). Öte yandan, Müslüman karşıtı ırkçılık üzerine yapılan araştırmalar öncelikle yapısal düzeye odaklanmaktadır. Bu iki araştırma geleneği bireysel ve yapısal düzeyler arasında bir karşıtlık olduğunu öne sürmekte, bu da çoğu zaman diğer perspektifin göz ardı edilmesine eşlik etmektedir. Bu sözde karşıtlık, olgunun bütünleştirici anlayışının lehine çözülmelidir.

2 “İslam’a veya Müslümanlara yönelik ayırım gözetmeyen olumsuz tutumlar veya duygular” (Bleich 2011: 1582).

3 “İslamofobi terimi, İslam’a yönelik asılsız düşmanlığı ifade eder. Aynı zamanda bu terim, Müslüman bireylere ve topluluklara yönelik adil olmayan ayrımcılıkta bu düşmanlığın pratik sonuçlarına ve Müslümanların ana akım politik ve toplumsal olaylardan dışlanmasına işaret eder.” (Conway 1997: 4).

Bu makalenin amacı, teorik ve ampirik bir sistemleştirme ile mevcut belirsizliğe karşı koymak için olguların merkezi kavramlarını tanımlamak ve çözmektir. Bu beklenti iki şekilde gerçekleştirilecektir. İlk olarak, İslam ve Müslüman düşmanlığının hedef grupları açısından ne ölçüde farklılık gösterdiğini ve ne ölçüde özdeş olmadıklarını açıklayacağım. Bu doğrultuda, İslam'a yönelik düşmanlık ile Müslümanlara yönelik düşmanlık arasındaki farklılaşmaya ilişkin ampirik analizimin sonuçlarına özet bir bakış sunacağım (bkz. Diekmann 2023). Ek olarak, İslam ve Müslümanlara yönelik düşmanlık, bu olguda öne çıkan bir diğer kavram olan Müslüman karşıtı ırkçılıkla da ilişkilidir. Ancak bu makalede, bireysel ve yapısal düzeyler birbiriyle uzlaşmaz ve birbirine taban tabana zıt olarak anlaşılmamaktadır. Bunun aksine, ırkçılık araştırmaları ile önyargı araştırmalarını birleştiren yapıcı ve bütünleştirici bir yaklaşım benimsemeye çalışıyorum, zira her iki yaklaşım da değerli esin ve perspektifler sunmakta ve birbirlerinden faydalanabilmektedir.

Din vs. Muhatap olarak İnsanlar: İslam'a ve Müslümanlara Yönelik Düşmanlık Arasındaki Fark

İslam ve Müslüman düşmanlığı arasında bir fark var mıdır ve eğer varsa, bu fark nasıl görünür? Girişte de belirtildiği gibi, bu iki terim genellikle kamusal söylemde eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Bilimsel söylemde de benzer bir durum söz konusudur. Bleich (2011) ve Conway'ın (1997) kullandığı terimler de bunu göstermektedir. Wilhelm Heitmeyer ve meslektaşlarının Gruplara Yönelik İnsan Düşmanlığı çalışmaları çerçevesinde, kullanılan terminolojiye yönelik yansıtıcı ve ayırıcı bir bakışın uzun süre eksik kaldığı da görülebilir: *İnsan* düşmanlığı açıkça araştırılmasına rağmen, Müslümanlara yönelik olan bu boyut yıllarca İslam(o)fobi veya İslam karşıtlığı olarak adlandırılmıştır (Heitmeyer 2012). Aynı zamanda, akademisyenlerden daha ayırt edici kavramlar (Pfahl-Traugher 2012) geliştirilmesi ve din ile insanlar arasında, örneğin insan hakları perspektifinden bir ayırım yapılması gerektiği yönünde talepler gelmektedir (Bielefeldt 2012). İlk bakışta kılı kırk yarmak gibi görünen bu ayırımın aslında geniş kapsamlı sonuçları olabilir. Örneğin, İslam'a karşı önyargıları olan kişilerin bu önyargıları Müslümanlara da yansıtıp yansıtmadığını ve onlara karşı mesafeli veya ayırıcı davranıp davranmadığını ya da İslam ve Müslümanlara yönelik önyargılar arasında daha güçlü bir ayırım olup olmadığını ve bu önyargıların sadece dine yönelik kalıp Müslümanlara yönelik davranışları etkileyip etkilemediğini sorgulayabiliriz.

İslam'a ve Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlar bağlamında bir ayırt edebilme eksikliği sadece terminolojik sorular ve teorik tanımlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bu kavramların niceliksel ampirik araştırmalardaki işlevselleştirilmesinde de görülmektedir. "İslamofobi" ölçekleri oluşturma açısından birçok girişimler olmuştur, ancak çoğu yaklaşım, İslam dini ve Müslümanlara yönelik tutumları birbirinden ayırmada başarısız olmuştur – Örneğin, *İslamofobi Önyargı Ölçeği Islamoprejudice Scale* (Imhoff & Recker 2012), *İslamofobi Ölçeği Islamophobia Scale* (Lee et al. 2013), *Müslüman Yakınlığa Yönelik Tutum Endeksi Attitude toward Muslim Proximity Index* (Brockett et al. 2009) veya mağdurların perspektifinden *Algılanan İslamofobi Ölçeği Perceived Islamophobia Scale* (Kunst et al. 2013). *Üçlü İslamofobi Ölçeği Tripartite Islamophobia*, İslam ve Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlar arasında açıkça ayırım yapan az sayıda ölçüm aracından biridir (Uenal et al. 2021).

Sosyal sorunları anlamayı amaçlayan sosyal bilimsel araştırmalarının, İslam/Müslüman düşmanlığı gibi önemli bir olgu için büyük ölçüde belirsiz, ayırt edici olmayan ve yetersiz ölçüm araçlarına başvurması ve düşmanlığın asıl muhataplarına daha yakından odaklanmaması şaşırtıcıdır. Bu yetersiz ayırt edici yaklaşım, ampirik çalışmaların karşılaştırılmasında sorunlara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda bu olgunun ve etkilerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını da engeller. İkincisi özellikle problematiktir çünkü önceki araştırmalar, algılanan ayrımcılığın mağdurlar için olumsuz sonuçlarını, örneğin ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerinde, göstermektedir (Pascoe & Smart Richman 2009).

Bugüne kadar düşmanca tutumlar bağlamında muhatapların (İslam, Müslümanlar) ayrımını inceleyen sadece birkaç ampirik çalışma mevcuttur (Diekmann 2020; Uenal 2016). Benim çalışmam, İslam karşıtı ve Müslüman karşıtı düşmanlığı birbirinden ayıran ilk sistematik ampirik analizdir (çalışmanın ve metodolojisinin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Diekmann 2023). Bu noktada, bu ampirik çalışmanın sonuçları genel bir bakış şeklinde sunulmaktadır.

Araştırmam aşağıdaki üç temel soru tarafından yönlendirilmiştir:

1. *Farklılaştırma*: İslam'a yönelik düşmanlık ile Müslümanlara yönelik düşmanlığı istatistiksel olarak ayırt edebilmeyiz?
2. *Yaygınlık*: İslam düşmanlığı ve Müslüman düşmanlığının yaygınlığında farklılıklar var mı?
3. *Çağrışımlar*: Katılımcıların İslam ve Müslüman terimlerine ilişkin yorumları farklılık gösteriyor mu?

Verilerim, Müslüman olmayanlar arasında yapılan bir çevrimiçi ankete dayanmaktadır (n = 497). Araştırma tasarımı deneysel bir mantık izlemektedir (faktöriyel anket): Katılımcılar anketin üç farklı versiyonundan birine rastgele atanmıştır. Anketin A versiyonu İslam'a dair sorular içerir. B versiyonu aynı soruları ve maddeleri içermektedir, ancak farklı ifadeler kullanılmıştır. Bu kez sorular ve maddeler Müslümanlara atıfta bulunmaktadır. Anketin her iki versiyonunda da katılımcılar alternatif bir versiyon olduğunun farkında olmadığından, bu tasarım deneysel bir kontrol grubu tasarımı olarak değerlendirilebilir. Son olarak, üçüncü anket versiyonu C, hem *İslam* (C-I), hem de *Müslüman* (C-M) ifadesini içeren tüm maddeleri içermektedir, böylece katılımcılar aynı veya farklı değerlendirmeler yapıp yapmadıklarına, örneğin İslam ve Müslümanları eşit derecede tehdit edici olarak değerlendirip değerlendirmediklerine bilinçli olarak karar verebilirler. Bu yenilikçi tasarım, bir yandan İslam'a diğer yandan da Müslümanlara yönelik düşmanca tutumların boyutunu ilk kez doğrudan karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır. Çalışma, üç bölümlü soru doğrultusunda üç analiz adımına ayrılabilir:

1. *Farklılaştırma*: Temel bileşenler analizi ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak öncelikle farklı boyutlar belirlenmiş ve *İslam düşmanlığı* ile *Müslüman düşmanlığı* boyutlarını içeren iki faktörlü bir çözümün, mevcut verileri tek faktörlü bir çözümünden daha iyi temsil edip etmediği incelenmiştir. Ayrıca, İslam ve Müslüman düşmanlığının değişken belirleyicileri ve etkileri incelemek için farklı regresyon modelleri kullanılmıştır.
2. *Yaygınlık*: Ortalama değer karşılaştırmaları kullanılarak, İslam ve Müslümanlarla ilgili maddelere verilen onay oranlarının birbirinden anlamlı ölçüde farklı olup olmadığı incelenmiştir. Başka bir deyişle, İslam düşmanlığının boyutu Müslüman düşmanlığının boyutundan farklı mıdır?
3. *Çağrışımlar*: Analizin üçüncü adımında, İslam ve Müslümanlarla ilgili çağrışımlar sıklık ve değer analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Burada, ilişkilerin değerlendirilmesi ve farklı veya örtüşen konu alanlarının belirlenmesi söz konusudur.

Çalışmanın sonuçları çok yönlüdür. Temel bileşenler analizi iki faktörlü bir çözüm sunmaktadır. Bu, İslam'la ilgili maddelerin bir "ortak terim" altında, Müslümanlarla ilgili maddelerin ise başka bir "ortak terim" altında toplanabileceğini göstermektedir –yani *İslam* ve *Müslüman* düşmanlığı. Bu durumda, İslam ve Müslüman düşmanlığı farklı bileşenler olarak anlaşılmalıdır. Aynı zamanda, bu iki bileşen beklenildiği gibi birbirleriyle korelasyon göstermektedir. Doğrulayıcı faktör analizi, bu ilk izlenimi doğrulamaktadır. İki faktörlü model, mevcut verileri tek faktörlü modelden daha iyi açıklamaktadır.

Farklı belirleyicilerin analizi de İslam ve Müslüman düşmanlığının ayrımının gerekli olduğuna dair bir gösterge olarak değerlendirilebilir, zira İslam ve Müslüman düşmanlığında hem belirleyici faktörler temas, genel din eleştirisi ve cinsiyet hem de Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlar ve davranış niyetleri arasındaki korelasyonlar açısından farklı örüntüler ortaya çıkmaktadır: İslam düşmanlığı söz konusu olduğu durumunda, genel din eleştirisi Müslümanlarla temastan daha önemli bir belirleyicidir. Bu, İslam'ın bir din, Müslümanların ise bir grup insan olmasıyla açıklanabilir. Müslüman düşmanlığında ise her iki belirleyici de –Müslümanlarla temas ve dine yönelik genel eleştiri– benzer şekilde etkilidir. Bu durumda kişiler arası düzey, temas formunda daha da önem kazanmaktadır. Ayrıca, Müslüman düşmanlığı, Müslümanlara yönelik davranış niyetleriyle İslam düşmanlığından daha güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Cinsiyet değişkeni de İslam ve Müslüman düşmanlığının ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını desteklemektedir: Katılımcıların cinsiyeti, İslam karşıtı tutumlar için hiçbir rol oynamazken, cinsiyet ve Müslüman karşıtı tutumlar arasındaki ilişki oldukça anlamlıdır. Kadınlar, erkeklere kıyasla Müslüman düşmanı olma olasılığı konusunda daha az eğilimlidirler. Bu farklı ilişkiler, muhtemelen genel olarak dinlerdeki, özellikle de İslam'daki ataerkil yapıların rolü veya Müslümanlarla olan ilişkilerin cinsiyete özgü niteliğiyle açıklanabilir. Ancak bunlar, bu alanda daha fazla araştırma yapılmasını teşvik edebilecek yalnızca başlangıç spekülasyonlarıdır.

İslam ve Müslümanlara yönelik düşmanca tutumların boyutlarının karşılaştırıldığı ikinci analiz adımı, 18 maddenin neredeyse tamamında (hem A ve B karşılaştırmasında, hem de C-I ve C-M karşılaştırmasında), İslam'ın Müslümanlardan önemli ölçüde daha olumsuz değerlendirildiğini göstermektedir. Bu demek oluyor ki, İslam dini örneğin daha tehditkâr, kadın düşmanı veya geri kalmış olarak algılanmaktadır. Çalışmam, ilk kez böyle doğrudan bir karşılaştırmayı gerçekleştirmiş ve kelime seçiminin (İslam/Müslümanlar) bir maddenin onaylanma derecesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. İslam'ın Müslümanlardan daha olumsuz değerlendirilmesi pek şaşırtıcı değildir; çünkü bilinen önyargı azaltma stratejileri insanlara odaklanır ve temaslar veya kategorilerin kaydırılması yoluyla işler. Bu tür mekanizmalar İslam için bu şekilde pek mümkün değildir; çünkü İslam din olarak soyut kalır. Ayrıca, İslam'a yönelik olumsuz medya görüntüleri de onun daha olumsuz değerlendirilmesinin sebebi olabilir.

Son olarak, bu çağrışımlar sonucu, farklı konu alanların, referans nesnelerin ve değerlendirmelerin İslam ve Müslümanlar ile ilgili ilişkilendirildiği görülmektedir. İslam genellikle din ve çatışma ile ilgili unsurlarla ilişkilendirilirken, Müslümanlar için kullanılan yorum çerçeveleri göç/entegrasyon ve aidiyet (veya aidiyet eksikliği), kişisel deneyimler ve temaslar ile

misafirperverlik ve samimiyet gibi olumlu yönleri odaklanmaktadır. Elbette bazı örtüşmeler vardır; ancak genel olarak Müslümanlarla ilgili çağrışımların İslam'dan daha çeşitli olduğu ve dini unsurların ötesine geçtiği gözlemlenmektedir. Ayrıca Müslümanlarla ilgili çağrışımlar belirgin şekilde daha pozitif olup, şiddet ve tehdit ile daha az ilişkilidir. Müslümanlar katılımcılara İslam'dan daha yakın görünmektedir; çünkü *Almanya'da* İslam veya Müslümanlar hakkında soru sorulduğunda, İslam'la ilgili çağrışımların sıklıkla uluslararası referanslara dayandığı, Müslümanların ise –birçok katılımcı tarafından göçmen olarak algılanmalarına rağmen daha çok Almanya içinde konumlandırıldığı fark edilmektedir. İslam ve Müslümanlar terimleri, bu terimlerle ilgili mevcut olan farklı çağrışımlar ve bunun potansiyel olarak farklı değerlendirmelere yol açması durumunda, açık bir şekilde birbirlerinin yerine kullanılabilir olarak kabul edilemez.

Çalışmamın tüm sonuçları, İslam düşmanlığı ve Müslüman düşmanlığına farklı bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, Bertelsmann Vakfı'nın güncel Din Monitörü'nde (Diekmann & Janzen 2024) de desteklenmektedir: Din Monitörü'nün temsili verileri, birbirleriyle ilişkili ancak aynı olmayan iki farklı olgunun varlığı fikrini güçlendiren ilgili kalıpları göstermektedir.

Düşmanlık vs. Irkçılık: Bireysel ve Yapısal Düzeylerin İkiliğini Aşmak

İslam ve Müslüman düşmanlığı terimlerinin eş anlamlı kullanımı veya bu kavramların birbirinin yerine kullanılabilirliği açısından ampirik olarak savunulamaz olduğu gösterildikten sonra, şimdi daha ileri bir ayırım yapılması gerekmektedir. Bu ayırım, daha az muhataplara yönelik olup, daha çok değerlendirme düzeyi ile ilgilidir⁴: Bireysel ve yapısal düzey açısından İslam ve Müslüman düşmanlığı ile Müslüman karşıtı ırkçılık ne ölçüde ve nasıl ayrıştırılabilir? Önyargılar ve düşmanlık genellikle bireysel tutum düzeyine atıfta bulunur. Bireysel tutumların oluşumu ve yaygınlığını incelemek önemlidir, ancak bireysel düzeyde kalmak genellikle yeterli değildir çünkü önyargılar yapısal ırkçılıkla iç içe geçmiştir. Bu önyargılar, toplumsal yapı ile bağlantılı olan ve böylece istikrar kazanan kolektif (ırkçı) bilgi birikimlerine

4 Ancak, Müslüman karşıtı ırkçılık söyleminde, muhatapların karıştırılması dikkat çekiyor ve bu, bazen anti-İslam ırkçılığı teriminin kullanılmasıyla ortaya çıkıyor. Orijinal alıntılarda bu terim korunmuştur. Ancak, her seferinde Müslüman karşıtı ırkçılığın kastedildiği varsayılmalıdır.

dayanır (El-Mafaalani 2021). Bunun için müslüman karşıtı ırkçılığı daha yakından inceleyelim.

Müslüman karşıtı ırkçılık, İslam ve Müslüman düşmanlığından farklı olarak önyargı araştırmaları geleneğinde yer almaz, aksine farklı bir perspektif benimser ve böylece bir anlamda başka bir “ekol”ü temsil eder (Hafez 2017). İslam ve Müslüman düşmanlığı genellikle bireysel düzeydeki tutumlar olarak anlaşılırken, Müslüman karşıtı ırkçılık kavramının temsilcileri olan Iman Attia veya Yasemin Shooman, eleştirel ırkçılık araştırmaları ve postkolonyal teoriye dayanarak yapısal düzeye odaklanırlar. Müslüman karşıtı ırkçılık, bireysel bir “bilinç sorunu” olarak değil, “söylemsel olarak kurulmuş bir toplumsal ilişki” olarak anlaşılır (Biskamp 2016: 57). Düşmanlık dolu tutumların toplumsal koşullara bireysel tepkiler olarak görülebileceği durumların aksine, Müslüman karşıtı ırkçılık, bir yapısal özellik olarak değerlendirilir ve daha spesifik olarak toplumsal bir tahakküm ilişkisi olarak ele alınır (Attia 2013).

“Beim Rassismus handelt es sich [...] nicht einfach um individuelle Vorurteile, sondern um die Legitimation von gesellschaftlichen Hierarchien, die auf der Diskriminierung der so konstruierten Gruppen basieren. In diesem Sinn ist Rassismus immer ein gesellschaftliches Verhältnis.” (Rommelspacher 2009: 29).⁵

Bu nedenle, (Müslüman karşıtı) ırkçılığın merkezinde, toplum içindeki belirli grupları kayıran ve diğerlerini dezavantajlı duruma düşüren güç ilişkileri yer alır. İrkçi uygulamalar, bu güç yapılarını meşrulaştırma ve sürdürme amacına hizmet eder. Bu süreçte doğallaştırma, homojenleştirme, kutuplaştırma ve hiyerarşikleştirme gibi süreçler merkezi bir rol oynar (Rommelspacher 2009: 29). Burada odak, bireysel önyargılardan ziyade, toplumsal hiyerarşilerin sosyal olarak inşa edilmiş gruplar temelinde meşrulaştırılmasıdır (a. g. e.). Bu gruplar, gerçekten var olan veya varsayılan bir özelliikle, örneğin dinî aidiyet etrafında tanımlanır ve diğer gruplara karşı tamamen zıt doğal varlıklar olarak görülür. Bu grupların doğal ve değişmez olarak sunulması, ayrıcalıkların meşrulaştırılmasına ve dolayısıyla mevcut güç ilişkilerinin (tahakkümün) sürdürülmesine hizmet eder (Attia 2013):

5 “İrkçilik, sadece bireysel önyargılardan ibaret olmayıp, toplumsal hiyerarşilerin meşrulaştırılmasıdır. Bu hiyerarşiler, inşa edilen grupların ayrımcılığına dayanmaktadır. Bu anlamda ırkçılık her zaman toplumsal bir ilişkidir.” (Rommelspacher 2009: 29).

“In essenziellisierender Weise wird der Islam also als unterscheidendes Merkmal betont, indem verschiedenste Phänomene, Verhaltensweisen und Verhältnisse mit dem Islam begründet werden in einer Weise, die Beziehungen zwischen den dichotomisierten Gruppen und die Komplexität der Situation insgesamt ignoriert werden. Diese Simplifizierung hat eine Funktion, nämlich sich aus der Verantwortung zu ziehen, um weiterhin von jenen Privilegien, die mit der Essenzialisierung einhergehen, zu profitieren.” (ebd.: 11).⁶

İslam/Müslüman düşmanlığı (tutumlar) ve müslüman karşıtı ırkçılık (toplumsal ilişki) farklı düzeylerde yer alsalar da birbirleriyle yakından ilişkilidirler. Bireysel ve yapısal düzeyler birbirlerinden tamamen bağımsız olarak ele alınamaz, çünkü aralarında temas noktaları ve karşılıklı etkiler vardır. Bireysel tutumlar, mevcut ırkçı ve ayrımcı yapılardan bağımsız olarak ortaya çıkmaz. Önyargılar, eşitsizlik düşüncelerini somutlaştırır ve güç ilişkilerini meşrulaştırır, böylece damgalama ve ayrımcılığa yol açabilir veya bunlar için önemli bir ön koşul olabilir (Zick et al. 2011). Aynı zamanda, ayrımcılık uygulamaları ve yapısal ırkçılık, mevcut önyargıların daha da pekiştirilmesi ve yeniden üretilmesi potansiyeline sahiptir. Örneğin, güncel araştırmalar, ırkçılık karşıtı anlatıların Müslüman karşıtı tutumları ve davranış niyetlerini azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Diekmann & Janzen 2024).

Müslüman karşıtı ırkçılık terimi tartışmalı bir kavramdır. Eleştirmenler, ırkçılık teriminin Müslümanlarla ilişkilendirilmesinin meşruiyetini sorgularlar, çünkü burada belirleyici özellik din olup, (sözde) biyolojik bir özellik (‘ırk’) değildir. Bu argümana göre ırkçılık, gruplar arasındaki sözde biyolojik olarak belirlenmiş, yani ‘doğal’ ve ‘değiştirilemez’ farklara dayanır. Almanya’da tarihsel olarak oldukça yüklü olan ırkçılık kavramının bu şekilde daraltılması nedeniyle, ırkçılık terimi –İngilizcedeki ‘race’ kelimesinin aksine– uzun süre kullanılmamıştır. Bunun yerine, yabancı düşmanlığı gibi terimler tercih edilmiştir (Sinanoğlu & Polat 2023). Ancak yabancı düşmanlığı da, önyargı araştırmalarından türetilmiş bir terim olup, bireysel düşmanlık ilişkisini ön plana çıkarır. Bu tür bir anlayış, ırkçılığın bir yapısal özellik olarak ele alınması açısından yetersiz kalır:

6 “İslam, özcülük yaklaşımıyla, çeşitli olgular, davranışlar ve ilişkiler İslam’la gerekçelendirilerek ayırt edici bir özellik olarak vurgulanır. Bu süreçte, ikiye ayrılmış gruplar arasındaki ilişkiler ve durumun genel karmaşıklığı göz ardı edilmektedir. Bu basitleştirme, bir amaca hizmet eder: Özcülüğün getirdiği ayrıcalıklardan yararlanmaya devam edebilmek için sorumluluktan kaçınmak.” (a. g. e.: 11).

“[...] racism should not be seen as about individuals with bad attitudes [...], not because such individuals do not exist (they do) but because such a way of thinking underestimates the scope and scale of racism, thus leaving us without an account of how racism gets reproduced” (Ahmed 2012: 44).⁷

Güncel ırkçılık araştırmaları, daha geniş bir ırkçılık anlayışına sahiptir ve özellikle güç ve kaynak dağılımına odaklanarak, egemen toplum üyeleri ile marjinalleştirilmiş kişiler arasındaki yaşam birlikteliğini ele alır (Mecheril & Scherschel 2009). Irkçılık araştırmalarında asıl mesele, egemen ve marjinal gruplar arasındaki hiyerarşik yapı ve ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel kaynaklara farklı erişimlerin meşrulaştırılmasıdır. Bu durumda ırkçılık, sürekli olarak ‘doğal’ koşullara atıfta bulunan, ancak nihayetinde tanım süreçlerinin ve sosyal olarak inşa edilmiş kategorilerin bir sonucu olan bir sosyal pratik olarak anlaşılmalıdır (a.g.e.). Almanya’daki nüfus arasında daha geniş bir ırkçılık anlayışının yerleştiğinin bir göstergesi olarak, Alman Entegrasyon ve Göç Araştırmaları Merkezi (DeZIM) tarafından yapılan Ulusal Ayrımcılık ve Irkçılık Monitörü (NaDiRa) ön çalışmasının sonuçları değerlendirilebilir: Katılımcıların yaklaşık yüzde 90’ı, Almanya’da ırkçılık olduğu görüşünü desteklemektedir (DeZIM 2022). Bu daha geniş, sadece biyolojik olmayan ırkçılık anlayışında, Müslümanlar veya Müslüman olarak işaretlenen kişiler de ırkçılıktan etkilenebilirler. Shooman (2014) bununla ilgili olarak şunları yazar:

“Aus einer dominanten gesellschaftlichen Position heraus werden sie unabhängig von einem individuellen Glaubensbekenntnis als eine homogene und quasi-natürliche Gruppe in binärer Anordnung zu weißen christlichen/atheistischen Deutschen bzw. Europäern konstruiert und mit kollektiven Zuschreibungen versehen; es wird ein Wissen über sie und ihr Wesen als Gruppe erzeugt, und sie gelten anhand verschiedener Merkmale als ‘identifizierbar’.” (Shooman 2014: 64f.).⁸

7 “[...] ırkçılık kötü tutumlara sahip bireylerle ilgili olarak görülmemelidir [...], bu tür bireyler var olmadığı için değil (varlar), fakat bu tür bir düşünce biçimi, ırkçılığın kapsamını ve ölçeğini hafife aldığı için bizi ırkçılığın nasıl yeniden üretildiğine dair bir açıklamadan mahrum bırakır.” (Ahmed 2012: 44).

8 “Toplumda baskın bir konumdan, bireysel bir inanç beyanından bağımsız olarak, beyaz Hristiyan/ateist Almanlar veya Avrupalılarla ikili bir düzenlemede homojen ve adeta doğal bir grup olarak inşa edilirler ve kolektif niteliklerle donatılırlar; onlar hakkında bir bilgi ve grup olarak onların doğası hakkında bir anlayış üretilir ve çeşitli özellikler temelinde ‘tanımlanabilir’ olarak kabul edilirler.” (Shooman 2014: 64f.).

Kültür veya din gibi terimler, günümüz ırkçı dünya görüşlerinde biyolojik ‘ırk’ terimi ile benzer bir işlev görmektedir:

“Auch der gegenwärtige antiislamische Rassismus funktioniert nach der altbekannten rassistischen ‘Logik’, nutzt aber vermehrt kulturalistische Argumentationen. ‘Ethnie’ oder ‘Kultur’ dienen als Ersatzbegriffe für einen diffamierten genetischen ‘Rasse’begriff und versuchen, den darin zugrunde liegenden Macht- und Herrschaftsanspruch zu verschleiern.” (Merz 2015: 372).⁹

Bu nedenle, Müslümanların “ırklaştırılması”ndan da bahsedilmektedir (Shooman 2014: 81). Bu süreç, kültür veya din gibi farklılık noktaları üzerinden ‘biz ve ötekiler’ algısını yaratan ve pekiştiren farklılık inşalarına atıfta bulunmaktadır (bu konu, ‘Ötekileştirme’ (Othering) terimiyle de ele alınmaktadır: bkz. Logeswaran (2023)). Bu kültürel ırkçılık bağlamında sıklıkla “Yeni Irkçılık” (Balibar 1991: 17) veya “İrsiz ırkçılık” (Rassismus ohne ‘Rassen’) (Hall 1989: 913) terimlerine de rastlanmaktadır. Müslüman karşıtı ırkçılık araştırmaları, bu nedenle, ırkçılık karşıtı araştırma alanında yer almaktadır. Müslümanların da ırkçılıktan etkilenebileceği, Almanya’daki toplumun büyük kesimlerinde kolektif bir bilgi olarak kabul edilmeye başlanmıştır; bu, NaDiRa başlangıç çalışmasıyla gösterilmektedir (DeZIM 2022).

İslam/Müslüman düşmanlığı ile Müslüman karşıtı ırkçılığın yaygın kullanılan terimler oldukları, ancak farklı kavramlar ve araştırma geleneklerini temsil ettikleri ve karıştırılmamaları gerektiği netleşmiştir. Her iki araştırma dalının birlikte düşünülmesi gerektiğini, zıt ve uyumsuz yaklaşımlar yerine, düşmanca tutumlar ve ırkçı toplumsal yapılar arasındaki etkileşimden bahsedilmesi gerektiğini savunuyorum. İslam ve Müslüman düşmanlığı, Müslüman karşıtı ırkçılıkla yakından ilişkilidir ve bunun temel bir parçasıdır, ancak farklı bir bakış açısını temsil eder: İslam/Müslüman düşmanlığı bireysel tutum düzeyinde değerlendirilir ve genellikle toplumsal yapılar ve güç ilişkilerini göz ardı eder. Sonuçta, bu örnekte sosyolojide bilinen mikro ve makro düzeyler arasındaki bağlantı sorununun görmek mümkündür:

“Es muß [sic!] für die Lösung der Aufgaben der Soziologie – die Erklärung sozialer Zusammenhänge und Prozesse – eine Verbindung zwischen

9 “Günümüzdeki İslam karşıtı ırkçılık da eskiden beri bilinen ırkçı ‘mantıkla’ çalışır, ancak giderek daha fazla kültürelci argümanlar kullanır. ‘Etnisite’ veya ‘kültür’, genetik ‘ırk’ kavramının yerine geçen terimler olarak kullanılır ve bu kavramın altında yatan iktidar ve hakimiyet iddiasını gizlemeye çalışır.” (Merz 2015: 372).

den Strukturen der Gesellschaft und dem Handeln der Menschen geben”
(Esser 1999: 5).¹⁰

Burada eylem olarak adlandırılan durum, eşitsizlik araştırmalarında kimlik inşası olarak da tanımlanabilir (Winker & Degele 2009: 18). Burada tartışılan her iki araştırma geleneği, din ile ilgili ayrımcılık ve eşitsizlik konularında önemli yaklaşımlar ve itici güçlerdir. Farklı düzeyler –bireysel ve yapısal– karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bu bağlamda, bu makale Müslüman karşıtı ırkçılığı, Müslümanların veya Müslüman olarak algılanan kişilerin ayrımcılığa uğradığı ve ‘farklı’ olarak algılandığı ırkçı yapılar ve söylemler olarak anlamaktadır. Bu yapının önemli bir parçası (diğerlerinin yanı sıra) Müslümanlara ve İslam’a karşı önyargılardır. Bu önyargılar, mevcut hiyerarşilerin ve eşitsizliklerin meşrulaştırılması ve yeniden üretilmesinde bireysel düzeyde etkili olmaktadır. Aynı zamanda, İslam’a ve Müslümanlara karşı düşmanca tutumlar, kökenlerinde ırkçı yapılardan (örneğin, bilgi birikimlerinden) bağımsız olarak anlaşılamaz; çünkü bu yapılar içinde yeniden üretilirler. Bu argümana göre, İslam düşmanlığı, İslam dinine karşı düşmanlık eğilimleri olarak anlaşılırken, Müslüman düşmanlığı, kişilerin gerçek veya atfedilen Müslüman inancı nedeniyle insanlara karşı düşmanlık olarak anlaşılabilir ve bu iki anlayış, toplumsal bir ilişki olarak ele alınan Müslüman karşıtı ırkçılığın iki sütunu olarak düşünülebilir. Her iki perspektif birbirini dışlamaz, aksine bu olgunun daha derin bir şekilde anlaşılması için anlamlı bir şekilde tamamlayıcı olabilirler.

Tartışma: Teorik, metodolojik ve pratik uygulamaya yönelik çıkarımlar

İslam ve Müslüman düşmanlığı, Alman toplumunda hâlâ yaygın bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çeşitlilik ve kültürlerarasılık ile şekillenen bir toplumun hedefi, önyargıları ve ırkçılıkları tanımak ve ortadan kaldırmak olmalıdır. Bu yolda ilk adım, bu olguları bilimsel olarak ele almak ve incelemektir. Mevcut durumu anlayabilmek ve üzerinde çalışmak için ayrıntılı kavramlar ve hassas ölçüm araçları gereklidir. Kesin tanımlar ve uygun operasyonelleştirmeler, sosyal çatışmaların kalitesi hakkında açıklamalar yapmayı ve çözüm önerileri sunmayı amaçlayan anlama odaklı sosyal bilimler ve önleme

10 “Sosyolojinin görevlerini –toplumsal bağlamların ve süreçlerin açıklanmasını– çözmek için, toplumun yapıları ile insanların eylemleri arasında bir bağlantı olmalıdır.” (Esser 1999: 5).

çalışmalarında önemlidir (Logvinov 2017: 3). Bu makale, gelecekte İslam ve Müslüman düşmanlığı ile Müslüman karşıtı ırkçılığın daha ayrıntılı bilimsel bir incelemesinin ve bu kavramların karmaşıklığının ve çok boyutluluğunun tanınmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Öncelikle, İslam ve Müslüman düşmanlığının ayrımını inceleyelim. Sonuçlar, İslam'a ve Müslümanlara yönelik tutumların birbirinden farklı anlaşılması gerektiği ve bu iki kavramın ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmaması gerektiği yönünde bir kavramsal düzenleme gerektiğini göstermektedir. İslam'a karşı ve Müslümanlara karşı düşmanca tutumların, aynı anda adlandırılması, bu olgunun çok boyutluluğu göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır. Bu olguyu tüm boyutlarıyla anlamak için, düşmanlığın muhataplarının farklı olabileceğini kabul etmek gerekmektedir: Önyargılar, hem bir din olarak İslam'a hem de gerçek ya da atfedilen Müslüman kimliğine sahip bireylere yönelik olabilir. Her ikisi birbirleriyle bağlantılıdır, ancak aynı değildir.

Bu bulgulardan, metodolojik sonuçlarla ilgili bir tartışmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sonuçlar, öğelerin İslam'a veya Müslümanlara yönelik ifade edilmesine bağlı olarak farklı değerlendirmelere tabi tutulduğunu açıkça göstermektedir. Bu bilgi, İslam ve Müslüman düşmanlığını ölçmek için kullanılacak öğelerin seçiminde daha fazla hassasiyet gerektirmektedir. Müslümanlara yönelik öğelerin kullanılması ve ölçülen yapının İslam düşmanlığı olarak adlandırılması (veya tam tersi), İslam ve Müslüman düşmanlığı arasında ince bir fark olduğunu göz ardı etmektedir. Metodolojik açıdan, mevcut ölçüm araçlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, pratik uygulamayla bazı çıkarımlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, bu olgunun çok boyutluluğuna dair bir farkındalık yaratmaya ve bu temele dayalı olarak uygun önleme yaklaşımlarının geliştirilmesinde yardımcı olabilir. Bu bulgular, sosyal pedagojik uygulamalarda önemli olabilir çünkü bu konudaki farkındalığın artırılması sayesinde, uygulayıcılar potansiyel temsil edilen kişilerin düşmanca tutumlarının kime veya neye yönelik olduğunu daha ayrıntılı bir şekilde analiz edebilir ve buna uygun önleme ve müdahale önerileri geliştirebilirler. Aynı anda var olan farklılıklar ile korelasyonlar ve örtüşmeler, İslam ve Müslüman düşmanlığının paralel olarak ele alınması ve incelenmesi gerektiğine dair önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Sadece İslam dinine veya Müslüman insanlara yönelik önyargıları azaltmaya odaklanan siyasi eğitim veya pedagojik uygulamalar, bu olguyu her zaman sadece kısmi olarak ele alır. Örneğin, İslam ve Müslümanlar hakkında farklı bilgi kaynaklarına ve heterojenliklere yönelik önlemlerin birleştirilmesi düşünülebilir. Bu, örneğin, önyargı azaltma potansiyeline sahip olduğunu bildiğimiz, cami ziyaretleri

çerçevesinde gerçekleştirilebilir (Janzen et al. 2024). Zaten okul sınıfları tarafından yaygın olarak yapılan bu tür ziyaretler hem İslam'ın çeşitli öğretileri hem de Müslümanların yaşam gerçeklikleri hakkında bilgi edinme imkânı sunar. Bu ziyaretler Müslümanlarla doğrudan etkileşim ve temas imkânı sağlar ve aynı zamanda İslam dinini doğrudan deneyimlemeyi mümkün kılar. Ancak burada birbiriyle ilişkili önyargı yapılarına değinildiğini anlamak önemlidir: bir yandan din olarak İslam'a karşı önyargılar, diğer yandan Müslüman olarak algılanan insanlara karşı önyargılar.

Ortaya konulan İslam ve Müslüman düşmanlığının arasındaki gerekli ayrımı, Almanya'daki siyasi söylemde sıkça duyulan "Müslümanlar Almanya'ya aittir, ancak İslam değildir" gibi bir ifadeyle ima edildiği şekliyle ele alınması bu ayrımı haklı çıkarmaz. Tam bir ayrışma, tam bir eşdeğerlik gibi ampirik olarak da sürdürülebilir değildir. Bunun yerine, bir ayrım, bu olguyu bileşenlerine ayırmaya ve tüm boyutlarıyla anlamaya katkıda bulunmalıdır. Ancak bu tür ayrışmalar yoluyla İslam ve Müslüman düşmanlığı arasındaki bağlantılar araştırılıp ele alınabilir.

Bu çalışmada ayrıca, İslam ve Müslüman düşmanlığı ile Müslüman karşıtı ırkçılığın ayrımı yapılmıştır. Makale, bir yanda kavramları bireysel tutum düzeyinde (düşmanlık) konumlandırırken, diğer yandan onları bir yapı özelliği olarak (ırkçılık) anlar kavramların karıştırılmasının veya eşitlenmesinin yalnızca yetersiz ve kesin olmadığını, aynı zamanda farklı araştırma geleneklerini ve bunlarla ilgili fikirleri de göz ardı ettiğini gösterir. Bunun yerine, iki düşmanlığın karşılıklı ilişkisini anlamayı önerir; yani İslam ve Müslüman düşmanlığını Müslüman karşıtı ırkçılığın iki sütunu olarak kavramayı önerir. Düşmanlık duyguları, ırkçı bir şekilde yapılandırılmış bir toplumda yerlerini bulur; örneğin, ırkçı uygulamaları ve söylemleri meşrulaştırarak ve aynı zamanda bunlar tarafından güçlendirilerek veya üretilerek.

Müslüman ve İslam düşmanlığı ile Müslüman karşıtı ırkçılığın kavramsal olarak doğru bir şekilde belirlenmesi ve ayrılması bilimsel açıdan oldukça önemlidir, ve bu olgunun ele alınabilmesi için gerekli bir ön koşuldur (Shooman 2019), ayrıca bu ayrımın pratikte eylem önerilerinin türetilmesi açısından da büyük bir önem bulunmaktadır (Attia 2013; Güvercin & Karahan 2019). Bu olgunun tam kavramsal tanımına bağlı olarak, pratikte farklı çıkarımlar yapılabilir. Örneğin, eğer önleme çalışmaları bireysel tutum düzeyine (İslam/Müslüman düşmanlığı) odaklanıyorsa, bu tutumların değişimi hedeflenebilir ve bu da bilgi aktarımı yoluyla, yani eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları ile sağlanabilir. Ancak yapısal ırkçılıkla mücadele edilmek isteniyorsa ve güç ilişkileri sorgulanacaksa, medya, eğitim, polis, adalet, siyaset ve ekonomi gibi çeşitli toplumsal alanlarda ve kurumlarda ek önlemler alınması gerekmektedir (a. g. e.).

Kaddor ve meslektaşlarının (2020) geliştirdiği Önleme Çemberi (Präventionszirkel) gibi önleme tedbirleri, bu olgunun hem bireysel hem de yapısal boyutlarını dikkate almaktadır. Bu bağlamda geliştirilen beş modülden biri, örneğin, İslam'daki çeşitlilik hakkındaki bilgiye odaklanırken, bir diğeri Almanya'daki Müslüman yaşamına ve bir diğeri de ötekileştirme süreçlerinin yansımalarına odaklanmaktadır. Yazarlar, bu beş modülün pedagojik olarak önleyici ve etkili bir çalışma için bütünsel bir konsept olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle bir yaklaşım, tutumları bağlamsallaştırma ve önleme çalışmalarında yapısal bir boyutu düşünme, yani örneğin güç asimetrisini yansıtmaya fırsatı sunar. Eğer bu yapılmazsa, etkisiz kalmabilir:

„[wären] [b]eide Perspektiven [...] isoliert voneinander beschränkt, weil sie das Wirken gesellschaftlicher Strukturen auf das Denken des Individuums und andersherum, die Verankerung des Denkens des Individuums innerhalb gesellschaftlicher Strukturen, jeweils nur in Ansätzen abbilden.“ (Kaddor et al. 2020: 3).¹¹

İslam ve Müslüman düşmalığı ile Müslüman karşıtı ırkçılığı pratik bağlamlarda eşit şekilde ele almak, sadece bilgi aktarmak ve bağlamsallaştırmak anlamına gelmez, aynı zamanda pedagojik uygulamaları ırkçılık karşıtı bir şekilde şekillendirmek demektir. Örneğin, katılım talepleriyle ilgili olarak, “Beklentilerini düşür” yaklaşımıyla, ırkçı uygulamaları meşrulaştırarak karşılık verilmemelidir (El-Mafaalani 2021). Olası önleme tedbirlerinin kapsamlı ve bilimsel olarak izlenen bir değerlendirmesi, bu olgu alanındaki gelecekteki araştırmalar için önemli bir araştırma arzusudur. Bu makale, çeşitli kavramları farklılaştırarak ve netleştirerek, ve böylece olgu alanındaki bazen kaotik olan terminolojik manzarayı sistematize ederek bunun için bir temel oluşturmuştur.

11 “Her iki perspektif de [...] birbirinden izole edildiğinde sınırlı kalır, çünkü toplumsal yapıların bireyin düşüncesi üzerindeki etkisini ve tersine, bireyin düşüncesinin toplumsal yapılar içindeki yerini yalnızca kısmen yansıtır.” (Kaddor et al. 2020: 3).

Kaynakça

- Ahmed, Sara (2012): *On Being Included: Racism and Diversity in Institutional Life*. Durham/London: Duke University Press.
- Attia, Iman (2013): Privilegien sichern, nationale Identität revitalisieren. Gesellschafts- und handlungstheoretische Dimensionen der Theorie des antimuslimischen Rassismus im Unterschied zu Modellen von Islamophobie und Islamfeindlichkeit. In: *Journal für Psychologie*, 21(1), S. 1–31.
- Balibar, Étienne (1991): Is there a 'Neo-Racism'? In: Balibar, Étienne/Wallerstein, Immanuel (Hg.): *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London, New York: Verso, S. 17–28.
- Bielefeldt, Heiner (2012): Muslimfeindlichkeit. Ausgrenzungsmuster und ihre Überwindung. In: Bundesministerium des Innern im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz (Hg.): *Muslimfeindlichkeit – Phänomen und Gegenstrategien*. Beiträge der Fachtagung der Deutschen Islam Konferenz am 4. und 5. Dezember 2012. Berlin, S. 22–34.
- Biskamp, Floris. *Orientalismus und demokratische Öffentlichkeit*. Postcolonial Studies, Band 27. Bielefeld: transcript, 2016.
- Bleich, Erik (2011): What is Islamophobia and How Much Is there? Theorizing and Measuring an Emerging Comparative Concept. In: *American Behavioral Scientist*, 55(12), S. 1581–1600.
- Brockett, Adrian/Village, Andrew/Francis, Leslie J. (2009): Internal Consistency Reliability and Construct Validity of the Attitude toward Muslim Proximity Index (AMPI): a Measure of Social Distance. In: *British Journal of Religious Education*, 31(3), S. 241–249.
- Conway, Gordon (1997) *Islamophobia – A challenge for Us All*. Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia. London, UK.
- DeZIM – Deutsches Zentrum für Integrations- und Migrationsforschung (2022). *Rassistische Realitäten: Wie setzt sich Deutschland mit Rassismus auseinander?* Auftaktstudie zum Nationalen Diskriminierungs- und Rassismusmonitor (NaDiRa). Berlin.
- Diekmann, Isabell (2020): Differentiation between Religion and Individuals? Measuring Hostile Attitudes towards Islam and Muslims in Germany. In: Kindström Dahlin, Moa/Larsson, Oscar/Winell, Anneli (Hg.): *Religion, Migration and Existential Wellbeing. Theorizing the Role of Religion in Contemporary Migration and Integration Governance*. London: Routledge, S. 53–68.
- Diekmann, Isabell (2023): *Muslim*innen- und Islamfeindlichkeit. Zur differenzierten Betrachtung von Vorurteilen gegenüber Menschen und Religion*. Wiesbaden: Springer VS.

- Diekmann, Isabell/Janzen, Olga (2024): *Zwischen Pauschalisierung und Differenzierung: Einstellungen gegenüber Muslim*innen und dem Islam in Deutschland. Religionsmonitor*. Gütersloh: Bertelsmann.
- El-Mafaalani, Aladin (2021): *Wozu Rassismus? Von der Erfindung der Menschenrassen bis zum rassismuskritischen Widerstand*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Esser, Hartmut (1999): *Soziologie. Spezielle Grundlagen*. Band 1: Situationslogik und Handeln. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Fernández-Reino, Mariña, Valentina Di Stasio und Susanne Veit (2022). Discrimination Unveiled: A Field Experiment on the Barriers Faced by Muslim Women in Germany, the Netherlands, and Spain. In: *European Sociological Review*, (39)3, S. 479–497.
- Güvercin, Eren/Karahan, Engin (2019): *Aktiv gegen Islamfeindlichkeit und antimuslimischen Rassismus. Akteure und Herausforderungen*. CLAIM – Allianz gegen Islam- und Muslimfeindlichkeit. Berlin.
- Hafez, Farid (2017): Schulen der Islamophobieforschung: Vorurteil, Rassismus und dekoloniales Denken. In: Hafez, Farid (Hg.): *Jahrbuch für Islamophobieforschung*, 8. Wien: New Academic Press, S. 9–28.
- Hall, Stuart (1989): Rassismus als ideologischer Diskurs. In: *Das Argument – Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, 31(178), S. 913–921.
- Heitmeyer, Wilhelm (2012): Gruppenbezogene Menschenfeindlichkeit (GMF) in einem entsicherten Jahrzehnt. In: Heitmeyer, Wilhelm (Hg.): *Deutsche Zustände*. Folge 10. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, S. 15–41.
- Imhoff, Roland/Recker, Julia (2012): Differentiating Islamophobia: Introducing a New Scale to Measure Islamoprejudice and Secular Islam Critique. In: *Political Psychology*, 33(6), S. 811–824.
- Janzen, Olga/Ahrens, Petra-Angela (2022): Islam- und Muslim:innenfeindlichkeit unter jungen Menschen in Deutschland: Eine Frage der religiösen Selbstverortung? In: *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 6, S. 463–490.
- Janzen, Olga/Diekmann, Isabell/Tsolak, Dorian/Salentin, Kurt (2024): Do Guided Mosque Tours Alleviate the Prejudice of Non-Muslims against Islam and Muslims? Evidence from a Quasi-Experimental Panel Study from Germany. In: *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 8, 129–159.
- Kaddor, Lamya/Fischer, Henriette/Pfaff, Nicolle (2020): *Präventionsansätze gegen Antimuslimischen Rassismus und Islamfeindlichkeit für Schule und außerschulische Jugendarbeit*. URL: <https://islam-feindlichkeit.de/publikationen/>.
- Kunst, Jonas R./Sam, David L./Ulleberg, Pål (2013): Perceived Islamophobia: Scale Development and Validation. In: *International Journal of Intercultural Relations*, 37(2), S. 225–237.

- Lee, Sherman A./Reid, Chelsea A./Short, Stephen D./Gibbons, Jeffrey A./Yeh, Ruth/Campbell, Matthew L. (2013): Fear of Muslims: Psychometric Evaluation of the Islamophobia Scale. In: *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(3), S. 157–171.
- Leibold, Jürgen/Kühnel, Steffen (2003): Islamphobie. Sensible Aufmerksamkeit für spannungsreiche Anzeichen. In: Heitmeyer, Wilhelm (Hg.): *Deutsche Zustände*. Folge 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, S. 100–119.
- Logeswaran, Araththy (2023): Othering. In: Pertsch, Sebastian (Hg.): *Vielfalt. Das andere Wörterbuch*. DUDEN, S. 170–171.
- Logvinov, Michail (2017): *Muslim- und Islamfeindlichkeit in Deutschland. Begriffe und Befunde im europäischen Vergleich*. Wiesbaden: Springer VS.
- Mecheril, Paul/Scherschel, Karin (2009): Rassismus und “Rasse”. In: Melter, Claus/Mecheril, Paul (Hg.): *Rassismuskritik*. Band 1. Rassismustheorie und -forschung. Schwalbach: Wochenschau Verlag, S. 39–58.
- Merz, Sibille (2015): Islam. In: Arndt, Susan/Ofuatey-Alazard, Nadja (Hg.): *Wie Rassismus aus Wörtern spricht. (K)Erben des Kolonialismus im Wissensarchiv deutsche Sprache. Ein kritisches Nachschlagewerk*. Münster: UNRAST-Verlag, S. 365–377.
- Pascoe, Elizabeth A./Smart Richman, Laura (2009): Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review. In: *Psychological Bulletin*, 135(4), S. 531–554.
- Pfahl-Traughber, Armin (2012): Die fehlende Trennschärfe des “Islamphobie”-Konzepts für die Vorurteilsforschung. Ein Plädoyer für das Alternativ-Konzept “Antimuslimismus” bzw. “Muslimenfeindlichkeit”. In: Botsch, Gideon/Glöckner, Olaf/Kopke, Christoph/Spieker, Michael (Hg.): *Islamphobie und Antisemitismus – ein umstrittener Vergleich*. Berlin: De Gruyter, S. 11–28.
- Rommelspacher, Birgit (2009): Was ist eigentlich Rassismus? In: Melter, Claus/Mecheril, Paul (Hg.): *Rassismuskritik*. Band 1. Rassismustheorie und -forschung. Schwalbach am Taunus: Wochenschau-Verlag.
- Shooman, Yasemin (2014): “...weil ihre Kultur so ist”. *Narrative des antimuslimischen Rassismus*. Bielefeld: transcript.
- Sinanoglu, Cihan/Polat, Serpil (2023). Rassismusforschung in Bewegung: Rassismus – ein neues altes Thema? In: Nationaler Diskriminierungs- und Rassismuskritikmonitor (Hg.): *Rassismusforschung I. Theoretische und interdisziplinäre Perspektiven*. Bielefeld: transcript, S. 7–22.
- Uenal, Fatih (2016): Disentangling Islamophobia: The Differential Effects of Symbolic, Realistic, and Terroristic Threat Perceptions as Mediators between Social Dominance Orientation and Islamophobia. In: *Journal of Social and Political Psychology*, 4(1), S. 66–90.
- Uenal, Fatih/Bergh, Robin/Sidanius, Jim/Zick, Andreas/Kimel, Sasha/Kunst, Jonas R. (2021): The Nature of Islamophobia: A Test of a Tripartite View in Five Countries. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 47(2), S. 275–292.

- Weichselbaumer, Doris (2020). Multiple Discrimination against Female Immigrants Wearing Headscarves. In: *Industrial & Labor Relations Review*, (73)3, S. 600–627.
- Winker, Gabriele/Degele, Nina (2009): *Intersektionalität. Zur Analyse sozialer Ungleichheiten*. Bielefeld: transcript.
- Zick, Andreas (2021): Herabwürdigungen und Respekt gegenüber Gruppen in der Mitte. In: Zick, Andreas/Küpper, Beate (Hg.): *Die geforderte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2020/21*. Hg. von der Friedrich-Ebert-Stiftung. Bonn: J.H. W. Dietz Nachf. GmbH, S. 181–212.
- Zick, Andreas/Küpper, Beate/Heitmeyer, Wilhelm (2011): Vorurteile als Elemente Gruppenbezogener Menschenfeindlichkeit – eine Sichtung der Vorurteilsforschung und ein theoretischer Entwurf. In: Pelinka, Anton (Hg.): *Vorurteile. Ursprünge, Formen, Bedeutung*. Berlin: de Gruyter, S. 287–316.